

ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

DETERMINANTS OF VIOLENT CRIME IN MILITARY

Гальцова О.В., к. ю. н.,

викладач кафедри права Національної безпеки та правової роботи

*Військово-юридичний інститут**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Зазначається, що останніми роками попри постійні зусилля світової спільноти, кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням насильства не зменшується. Констатується, що будь-яке насильство є не лише девіантною формою поведінки особи, але й грубо порушує права людини, дестабілізує нормальний розвиток суспільних відносин, у тому числі й у військовій сфері, оскільки його прояви становлять серйозну загрозу національній безпеці України, не сприяє побудові свідомого громадянського суспільства та становленню нашої країни як правової та демократичної держави. Звертається увага на відсутність законодавчого закріплення поняття «насильницького злочину». Наголошується, що при дослідженні такого явища, як військова злочинність, учені пропонують застосовувати категорію «фактори» («чинники») як родове поняття, оскільки воно містить усі види детермінації військових та загальнокримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. Автором схвалюється думка, що причини й умови злочинності у військовій сфері визначаються загальними детермінантами злочинності та різними підходами до їх класифікації. Зазначається, що насильницька злочинність у військовій сфері умовно поділяється на: загальнокримінальну насильницьку злочинність та військово-насильницьку злочинність (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби). Указується, що причини та умови вчинення насильницьких злочинів у військовій сфері містять складну сукупність факторів, процесів та явищ, які характеризуються низкою особливостей, обумовлених специфікою військової служби та діяльності військ (сил). Зазначається, що детермінанти злочинності у військовій сфері в цілому співпадають та схвалюються більшістю фахівців. Автор вважає, що заслугоує на увагу й аналіз інших детермінантів, які впливають на насильницьку злочинність у військовій сфері. Робиться висновок, що детермінантами насильницької злочинності у військовій сфері є такі чинники: соціально-економічний, політичний, ідеологічний, організаційно-управлінський, правовий, культурно-виховний, психолого-біологічний, мікросередовище, тривала участь у військових операціях чи бойова обстановка та розглядається їх зміст.

Ключові слова: насильницька злочинність, військова сфера, детермінанти насильницької злочинності.

It is noted that despite continuous efforts of global community the number of criminal offences associated with violence remains unabated. Any violence is not only a form of individual deviance, it also constitutes a gross violation of human rights, destabilises normal development of social relations including military as such occurrences seriously endanger national security of Ukraine, adversely affect the development of civil society and the emerging of democratic State of Law. It is highlighted that the «violent crime» concept is not consolidated in law. It is emphasised that the scholars suggest to apply the «factor» category as a generic term when study military crime as it includes all kinds of determination of military and general offences committed by servicemen. The author green-lights the idea that causes and conditions in military are determined by general determinants of crime and differentiated approach to their classification. It is noted that violent crimes in military are conventionally divided into general violent crimes and military violent crimes (criminal offences against established procedure of military service). The author points out that causes and conditions of violent crimes in military include complicated sum of factors, processes and occurrences with a number of characteristics arising from the specifics of military service and actions of armed forces. It is noted that determinants of crime in military are largely identical and most specialists approve them. The author reckons that the analysis of other determinants which affect military crime should also be considered. It is concluded that the following factors are the determinants of violent crime in military: socio-economic, political, ideological, institutional, management, legal, cultural, educational, psychological, biological, microenvironmental factors, sustained engagement in military operations or battlefield conditions. The contents of the above factors is scrutinised.

Key words: violent crime, military, determinants of violent crime.

Постановка проблеми. Останніми роками попри постійні зусилля світової спільноти, кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням насильства, на жаль, не зменшується. Вважається, що будь-які прояви насильства, є не лише девіантною формою поведінки особи, але й грубим порушенням прав людини, дестабілізують нормальний розвиток суспільних відносин. Не є виключенням і військова сфера, оскільки останніми роками спостерігається певна тенденція збільшення вчинення кримінальних правопорушень із застосуванням насильства. Так, питома вага насильницьких злочинів у загальній структурі злочинності за період 2016–2020 років дещо зросла із 15 % у 2016 р. до 17 % у 2020 р. [1, с. 122] а в загальній структурі військової злочинності, незважаючи на їх високу латентність, складала 2 % [2]. Як вбачається, дослідження причин зростання насильницької злочинності, зокрема, у військовій сфері має важливе значення як для суспільства, так і для держави, оскільки її прояви становлять серйозну загрозу національній безпеці України, не сприяє побудові свідомого громадянського суспільства та становленню нашої країни як правової та демократичної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання насильницької злочинності у військовій сфері та з'ясування засобів їх запобігання досліджували в своїх

роботах такі вітчизняні учені, як: В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. В. Градецький, О. М. Джу́жа, М. І. Карпенко, М. Г. Колодяжний, С. Б. Пузиревський та інші.

Метою статті є аналіз детермінант насильницької злочинності у військовій сфері та їх вплив на кримінально протиправну поведінку військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Дослідження насильницької злочинності та насильства є об'єктом наукових інтересів багатьох учених, які останні розглядають під різним кутом зору з урахуванням впливу багатьох історичних подій та течій наукових шкіл. Предмет кримінології охоплює низку філософських категорій, передусім, категорії причинності, яка має методологічне значення і значною мірою визначає зміст правової природи злочинності, соціальної сутності особи злочинця, сприяє розробці попереджувальних заходів і вирішенню інших кримінологічних проблем. Як справедливо зазначають дослідники, причини та умови злочинності – це система соціально-негативних явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. Причини злочинності визначаються реальними умовами життя людей, в основі яких – суперечності суспільства та конкретизуються через різні фактори, які негативно характеризують економічну, соціальну, духовну і політичну сфери життєдіяльності суспільства. Такими факторами є різні недоліки

в цих сферах, які знову ж таки негативно впливають на поведінку людей [3, с. 133–134].

Слід вказати, що у національному законодавстві України не закріплено визначення поняття «наси́льницького злочину». Але спроби надати дефініцію цьому явищу на законодавчому рівні були неодноразово. Однією із останніх спроб став проєкт Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень», поданий Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України 17 липня 2020 року [4], який у подальшому був відкликаний. У проєкті Закону вказувалося, що насильницьким кримінальним правопорушенням є передбачене Кримінальним кодексом України умисне суспільно небезпечне діяння, внаслідок якого потерпілому заподіяно тяжке тілесне ушкодження або смерть, а також суспільно небезпечне діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості, або вчинене щодо дитини, яким потерпілому заподіяно фізичне або психологічне насильство.

З поняттям «наси́льницька злочинність» тісно пов'язують «кримінальна агресія». Щодо поняття «кримінальна агресія» серед представників юридичної науки ведуться численні дискусії. Так, О. Григор'єва визначає кримінальну агресію як суспільно небезпечну форму вияву десоціалізації особи, що пов'язана із протиправним, умисним заподіянням насильства з метою спричинення фізичних, психічних страждань, тілесних ушкоджень або позбавлення життя [5, с. 123–130].

У цілому, причини й умови «наси́льницьких злочинів», на думку багатьох авторів, полягають у тому, що саме в цих видах протиправної поведінки виділяються такі типи мотивації: побутова, зокрема сімейно-побутова, конфліктність; дотримання негативних групових норм і вимог; агресивність як форма самоствердження. Цей мотиваційний комплекс включає також зневагу вимог суспільства, інтересів інших людей. Сама мотивація, пов'язана з типовими рисами особистості злочинців-наси́льників, формується, насамперед, в обстановці неблагополучної родини й найближчого побутового мікросередовища. Саме у сфері побуту й дозволяють негативні впливи проявляються найбільш інтенсивно, оскільки відносини в побуті мають неформальний характер, менш доступні для різних видів цілеспрямованого соціального регулювання й контролю. Йдеться, зокрема, про сприйняття існуючих у подібному мікросередовищі стереотипів поведінки, що відрізняються брутальністю, агресивністю, жорстокістю [3, с. 133–134].

Не менш важливим є дослідження причин насильницької злочинності у військовій сфері та деліктної поведінки військовослужбовців, оскільки дозволяє виявити причини їх вчинення у військових формуваннях та нестатутних відносин як різновиду конфліктів і шляхів їх вирішення, щоб спрогнозувати деліктну поведінку військовослужбовців та її вплив на нестатутні відносини [6, с. 5].

Причини та умови вчинення злочинів та проступків, в тому числі й насильницьких у військовій сфері, передбачають складну сукупність факторів, процесів та явищ. У той же час вони характеризуються низкою особливостей, обумовлених специфікою військової служби та діяльності військ (сил). Наприклад, життєдіяльність особового складу, внутрішній порядок, військовий побут, які максимально врегульовані нормами військових статутів. Крім військових статутів, військово-публічні відносини врегульовані іншими нормами права, наприклад, сфера дії кримінального закону значно ширша – військовослужбовці несуть відповідальність за вчинення як загальнокримінальних злочинів, так і за військові кримінальні правопорушення [7, с. 33].

У юридичній літературі існують різні підходи щодо класифікації детермінантів злочинності у військовій сфері, в основі останніх є їх дроблення на певні групи [8, с. 481]. Проте в цілому під час дослідження такого явища, як вій-

ськова злочинність, вважають учені, потрібно застосовувати категорію «фактори» («чинники») як родове поняття, оскільки воно містить усі види детермінації військових та загальнокримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами під час проходження зборів) у Збройних силах України [9, с. 19]. Коли йдеться про насильницьку злочинність, то фахівці зауважують, що, насамперед, треба враховувати загальні причини, які породжують злочинність взагалі, і лише після цього можна виділяти специфічні риси (якщо такі є), притаманні насильству [3, с. 133].

Причини й умови злочинності у військовій сфері багато в чому визначаються загальними детермінантами злочинності та вказують на різні підходи до їх класифікації. Науковці вважають, що групи причин та умов злочинності у таких випадках цілком охоплюються детермінантами на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях. Причини та умови на макрорівні включають різні за характером сфери життя й суспільні відносини: соціально-економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні та ін. [10, с. 191–197]. Підтримується така думка й іншими авторами, які детермінанти злочинів у військовій сфері розглядають переважно на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного [8, с. 481].

О. М. Джу́жа детермінанти злочинності у військовій сфері розділяє на три основні групи: загальні причини злочинності, формуються в залежності від умов життя, навчання, виховання чи роботи правопорушників до їх призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями [11, с. 27–36].

Зазвичай, до насильницьких кримінальних правопорушень відносять лише умисні кримінальні правопорушення проти життя й здоров'я особистості, які спрямовані на деструкцію її фізичної й психічної природи [3, с. 36]. Щодо насильницької злочинності у військовій сфері, її умовно поділяють на: загально кримінальну насильницьку злочинність та військову насильницьку злочинність. У нашому дослідженні йдеться про військову насильницьку злочинність, до яких відносять наступні кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (статті 404–406, 410, частини 2, 3 статті 426¹, частини 2, 3 статті 431, статті 433, 434 КК України) [12, с. 177]. Тому визначення детермінант, що впливають на насильницьку злочинність у військовій сфері дозволяє розробити заходи, спрямовані на їх запобігання.

За 2020–2021 роки слідчі ДБР направили до суду за обвинуваченням у порушенні порядку підлеглості 28 військовослужбовців (ст.ст. 402–405 КК України); 42 військовослужбовців за обвинуваченням у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України) [13]. Проте слід враховувати, що військова злочинність, зокрема, насильницька є високопотенційним соціально-правовим явищем (так вважають понад 90 % опитаних), тому у багатьох військових підрозділах, на жаль, процвітають «культ» сили, знущання [14, с. 66–67].

Як зазначалося, вказані вище детермінанти злочинності у військовій сфері в цілому співпадають та схвалюються більшістю фахівців. Проте заслуговує на увагу й інші детермінанти, які, на нашу думку, впливають на насильницьку злочинність у військовій сфері.

Зокрема, *організаційно-управлінський* чинник, який пов'язують із недостатнім рівнем підготовленості офіцерського складу, відсутністю їхнього авторитету в армії; невлаштованість побуту офіцерів, неналежне грошове

забезпечення тощо. Специфічні організаційно-управлінські фактори пов'язані з особливостями проходження військової служби: відносною закритістю військового колективу, небажанням «вносити сміття з хати», круговою порукою. Внаслідок чого складається парадоксальна ситуація, коли у розкритті злочину не зацікавлені ні підлеглі, ні військове керівництво. Також детермінантами насильницьких злочинів у військовій сфері можна визнати *правові криміногенні чинники*, які проявляються в тому, що нерідко дотримання військової дисципліни здійснюється неправовими, нестатутними методами. Тому однією із проблем у військових формуваннях є нестатутні відносини. Понад 65 % опитаних зазначають, що «дідівщина» можлива тому, що деякі командири вважають її ефективною формою збереження порядку в армії, а отже, приховують такі злочини [14, с. 67].

Отже, підтримуючи точки зору науковців щодо детермінант насильницької злочинності у військовій сфері, визначимо зміст та спробуємо дослідити й інші, що їх породжують.

Соціально-економічні чинники насильницької злочинності у військовій сфері знаходять свій прояв у низьких доходах військовослужбовців внаслідок чого вони змушені брати кредити, відсутність у них житла та мінімальних життєвих благ. Усе це викликає сильну емоційну напруженість щодо незадоволеності основних потреб членів родини, призводить до озлобленості, негативних емоцій та агресії, нейтралізувати які вони намагаються шляхом застосування насильства під час проходження військової служби або при виконанні своїх військових обов'язків.

Політичні чинники насильницької злочинності у військовій сфері, полягають у різних політичних поглядах з підлеглими чи колегами по службі, а також цінностях та інтересах, ідеалах, орієнтаціях, політичних культурах як способів сприйняття реальності, способів політичного мислення і дії великих соціальних груп що сповідаються військовослужбовцями та розбіжність в уявленнях про політичні процеси, внутрішню та зовнішню політику, що відбуваються в країні. У подальшому це призводить до серйозних конфліктів та застосуванню насильства.

З політичним чинником тісно пов'язаний *ідеологічний*, оскільки політичний чинник є завжди ідеологічно мотивованим та інституційно організованим. Такий чинник ґрунтується на неприязних стосунках, що обумовлені міжнародною, міжетнічною, релігійною неприязню, соціальною дискримінацією (соціальною несправедливістю) чи ставленням до майнового стану, що також призводить до неприязних стосунків та застосуванню насильства стосовно військовослужбовців. Крім того існують так звані ідеології-«традиції», «звичаї» чи «обряди», пов'язані із насильством, що передаються від призову до призову, причому багато командирів намагаються приховувати такі факти.

Організаційно-управлінські чинники насильницької злочинності у військовій сфері можуть полягати в різних цілях, методах і засобах управлінської й організаційної діяльності, а також її результатів й соціальних наслідків між командиром чи начальником та рядовим військовослужбовцем; у відсутності оптимальних зв'язків між керівництвом та структурними підрозділами військовослужбовців; внаслідок помилки начальника чи командира та підлеглими, що обумовлені непрофесіоналізмом, байдужістю та безвідповідальністю військових командирів та ін. Вказане, безумовно, призводить до конфліктів, які у подальшому можуть з високою вірогідністю перерости у нестатутні відносини, що пов'язані із застосуванням насильства.

Правовими чинниками насильницької злочинності у військовій сфері є низька правова культура, правовий нігілізм, відсутність належного механізму захисту прав військовослужбовців, оскільки у чинному законодавстві

немає повноважень прокуратури щодо здійснення загальнонаглядових перевірок військових підрозділів, які раніше були одним із основних засобів виявлення у військових підрозділах насильства, а також недостатність громадського контролю щодо захисту прав людини у військовій сфері.

Культурно-виховні чинники пов'язуються з теорією «циклічності насильства», або міжпоколінної передачі насильства, зміст якої полягає в тому, що насильницька поведінка може бути засвоєною в межах сім'ї і передається від одного покоління до іншого. На це указує й Р. Гелес, що виховання із застосуванням агресії сприяє становленню насильства [15, с. 361]; також характер і система виховання, наявність значних стереотипів агресивних дій. Певна кількість нестатутних стосунків у військовому колективі може бути пов'язана з низькими моральними та інтелектуальними якостями, але завищеною самооцінкою, яка не збігається з справжніми вміннями і знаннями та ін.

Окремо звернемо увагу на *психолого-біологічні чинники*, оскільки деякі дослідники вважають, що існує схильність деяких осіб до насильства. Зокрема, йдеться про людей, які мають низьку самооцінку, що в поєднанні з егоїзмом їх самоствердження здійснюється шляхом застосування фізичного насильства до більш слабшого у військовій частині [16, с. 70]. Вікові та індивідуально-психологічні особливості військовослужбовця є основними факторами, які визначають своєрідність прояву агресії. Крім того призводять до проявів насильства значні психологічні напруження та складні умови військової служби, які можуть здійснюватися на складній місцевості, при управлінні бойовою машиною чи установкою, знаходження в окопі тривалий час незалежно від доби та у складних кліматичних умовах та ін.

Військова діяльність є більш напруженою та екстремальною порівняно з іншими видами діяльності. Їй притаманні несподіваність, раптовість, незвичність, здатність руйнувати сформовані до призову стереотипи поведінки, створювати негативні психічні стани (тривожність, страх, афект, стрес, депресія). Усе це викликає суттєві зміни в організмі, а саме: зміни фізіологічні (у вегетативній нервовій системі – в диханні, кровообігу, частоті серцевих скорочень, тиску та ін.); зміни психічних процесів (уваги, сприймання, мислення, пам'яті, уяви, зсуви в емоційно-вольовій сфері особистості); зміни функціонального рівня практичної діяльності (результативності, успішності військової служби). Ці зміни певним чином взаємопов'язані і взаємообумовлюють одна одну і можуть призвести до застосування насильства [17].

Як справедливо вказують дослідники, агресію та насильство у багатьох випадках можуть викликати чи підсилити чинники, не пов'язані з процесами соціальної взаємодії та отримали назву чинники *мікросередовища*. З найбільш важливих зовнішніх детермінант насильства це може бути ситуаційна інформація чи додаткові джерела збудження, що підвищують рівень агресивності (ефект сумачі). Ними можуть бути: короткочасна фізична напруга, сексуально збуджуючі історії, фільми, картинки, шуми, стимулюючі препарати, які сприяють агресивній поведінці військовослужбовців [18, с. 38].

Крім того специфіка діяльності військовослужбовців полягає в тому, що вона пов'язана з ситуаціями, які мають непередбачувану розв'язку – з підвищеною відповідальністю, необхідністю спілкуватись із різним контингентом громадян, витримувати тривалі психічні і фізичні навантаження, потребує рішучих дій, здатності піти на ризик. При цьому спочатку виникає агресивність у військовослужбовців внаслідок цих умов, яка у подальшому може деструктивно впливати на емоційний стан і поведінку військовослужбовця і може проявлятися як у формі наполегливості, впертості чи у формі насильства до колег чи керівництва [18, 39].

Також одним із чинників насильницьких злочинів у військовій сфері є *тривала участь у військових операціях чи бойова обстановка*, яка так чи інакше нерідко впливає на відхилення у поведінці військовослужбовців, що проявляється у агресії та насильстві у військовій сфері [19, с. 24]. Впливає на вчинення насильства й значні фізичні та психічні навантаження, необхідність раптового реагування у ситуаціях, сувора дисципліна (на основі вимог військових статутів, наказів), що обумовлено необхідністю підтримання високої боєготовності військ. Дослідження фахівців засвідчили, що існує залежність підвищення деструктивної агресивності військовослужбовців, внаслідок певної дезадаптації під психотравмуючим впливом екстремальних умов ризиконебезпечної службово-бойової діяльності, а особливо, в умовах безпосередньої участі в активних бойових діях [20, с. 25]. Підвищена агресивність є однією з основних характеристик військовослужбовців, що приймали участь у бойових діях чи несуть військову службу у тяжких умовах. Усе це

ускладнює життєдіяльність, і як наслідок, є джерелом роздратувань та психічної напруги. Саме феномен бойових дій, екстремальний та ризиконебезпечний характер службової діяльності, жорстка статусна регламентація життєдіяльності є психотравмуючими чинниками, які заострюють деструктивну агресивність військовослужбовців та ін. [20, с. 77].

Висновок. Детермінантами насильницької злочинності у військовій сфері можна визнати наступні чинники: соціально-економічний, політичний, ідеологічний, організаційно-управлінський, правовий, культурно-виховний, психолого-біологічний, мікросередовище, тривала участь у військових операціях чи бойова обстановка. Їх подальше вивчення має важливе методологічне значення, дозволяє з'ясувати їх вплив на правову природу злочинності та особу злочинця, сприяє розробленню дієвих попереджувальних заходів, які мають мінімізувати ризики вчинення насильницьких злочинів у військовій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шум С. С. Стан насильницької злочинності в Україні. *Право та державне управління*. 2021 р. № 1. С. 116–124.
2. Злочинність у війську рушила в піке. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/12/11/zlochynnist-u-vijsku-rushyla-v-pike/> (дата звернення: 07.07.2022).
3. Йосипів А. О. Детермінанти насильницької злочинності та протидія їй органами внутрішніх справ : монографія / А. О. Йосипів. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 276 с.
4. Проект Закону про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень від 17.07.2020 № 3892. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68286 (дата звернення: 07.07.2022).
5. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.
6. Шамрай В. О. Державне управління військовими формуваннями воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 25.00.03. Київ, 1999. 38 с.
7. Алієв Р. В. Військовий делікт – феномен сучасної юридичної науки. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1 (2). С. 29–35.
8. Голина В. В., Головін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.
9. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2013/visnyk-NAPU_3_2013.pdf (дата звернення: 07.07.2022).
10. Колодяжний М. Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. праць*. Харків, 2013. № 4. С. 191–197.
11. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.
12. Плутицька К. М. Сучасний стан насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 176–181.
13. Катастрофа АН-26, вибухи на Сватовому, закупівля неякісних бронезилетів та 40-річних шин для БТР: результати розслідування ДБР військових злочинів за 2020–2021 роки. URL: <https://dbr.gov.ua/news/katastrofa-an-26-vibuhi-na-svatovomu-zakupivlya-neyakisnih-bronezhiletiv-ta-40-richnih-shin-dlya-btr-rezultati-rozsliduvannya-dbr-vijskovih-zlochyniv-za-2020-2021-roki> (дата звернення: 07.07.2022).
14. Градецький А. В. Детермінанти злочинності серед особового складу військовослужбовців НГУ та заходи її запобігання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020 р. № 1 (67), том 2. С. 65–70.
15. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. Кіровоград, 2010. Випуск 14. Книга І. С. 358–367. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/3132/1/Povalii.pdf> (дата звернення: 07.07.2022).
16. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В., Альохіна Н. В., Шаповалова В. С. Психологія спілкування : навч. посіб. Х. : НФаУ, 2018. 140 с.
17. Загальновійськова підготовка. Психологічна характеристика військової діяльності. Соціально-психологічна структура військового колективу. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/874> (дата звернення: 07.07.2022).
18. Гриб Н. Профілактика деструктивної агресивності у військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. № 2 (4) С. 38–41.
19. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник / А. М. Романишин, Т. М. Мацевко та ін. – Львів : НАСВ, 2017. – 322 с.
20. Александров Д. О., Давидова О. В. та ін. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 8. Діагностика особистості працівника ОВС в системі психологічного супроводження : навч.-метод. посібн. – К. : НАСВ, 2015. – 130 с.